

უზნაძის ფიქსირებული განწყობის მეთოდის დიფერენციალურ-ფსიქოლოგიური ასპექტები: ემპირიული გადამოწმება

მაია რობაქიძე¹

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ფსიქოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი

აბსტრაქტი

განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული მეთოდის შექმნიდან რამდენიმე ათეული წელია გასული, მიუხედავად ამისა, თანამედროვე სამედიცინო ფსიქოლოგიურ და ფსიქოფიზიოლოგიურ კვლევებში მის მიმართ ინტერესი კვლავაც რჩება. მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნის მკვლევრები იყენებენ მას „უზნაძის ეფექტის“ სახელწოდებით. განწყობის ფსიქოლოგიის წარმომადგენელ ქართველ მეცნიერთა კვლევების უმრავლესობისგან განსხვავებით, უცხოელი კოლეგების ექსპერიმენტები ჩატარებულია თანამედროვე დახვეწილი ტექნოლოგიებითა და სტატისტიკური მეთოდების გამოყენებით. ამიტომ, ჩვენ მიზნად დავისახეთ ავტომატიზებულ პროგრამულ უზრუნველყოფაზე დაფუძნებული განწყობის ექსპერიმენტების ჩატარება სტატისტიკური ანალიზის თანამედროვე მეთოდების გამოყენებით, რათა გადაგვემოწმებინა ქართველ მეცნიერთა კვლევებში აღმოჩენილი კანონზომიერებები ფიქსირებული განწყობის ცალკეულ ტიპებსა და პიროვნულ თავისებურებებს შორის. ფიქსირებული განწყობის ექსპერიმენტები ჩატარდა 171 კვლევის მონაწილეზე დ. უზნაძის კლასიკური მეთოდით, ვიზუალურ სფეროში სპეციალურად შექმნილი პროგრამული უზრუნველყოფისა და პასუხების ავტომატური დაფიქსირების მეთოდით. კვლევის მონაწილეები ავსებდნენ, ასევე, დიდი ხუთეულისა (NEO-FFI) და სპილბერგერის პიროვნული შფოთვის საზომი კითხვარების (STAI) ქართულ ვალიდირებულ ვერსიებს. დისპერსიული ანალიზის გამოყენებით დადასტურდა, რომ ფიქსირებული განწყობის სტატისტიკური განწყობის ტიპებს ნევროტიზმისა და პიროვნული შფოთვის უფრო მაღალი მახასიათებლები აქვთ, ვიდრე დინამიკურ ტიპებს; ხოლო პლასტიკური განწყობის ტიპებს ექსტრავერსიის უფრო მაღალი მახასიათებლები აქვთ, ვიდრე ფიქსირებული განწყობის ტიპებს. ლოჯისტიკური რეგრესიული ანალიზით დადასტურდა, რომ ნევროტიზმი წარმოადგენს ფიქსირებული განწყობის ჩაქრობის პროცესის დინამიკის, კერძოდ სტატიკურობა-დინამიკურობის პრედიქტორს.

საკვანძო სიტყვები: უზნაძის განწყობის თეორია, ფიქსირებული განწყობის ექსპერიმენტები, ფიქსირებული განწყობის ტიპები, დიდი ხუთეულის პიროვნული ნიშნები

გასული საუკუნის გამოჩენილმა ქართველმა მეცნიერმა დიმიტრი უზნაძემ ჩამოაყალიბა განწყობის ზოგადფსიქოლოგიური თეორია, რომელიც მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა იმ ეპოქის ცნობილი ფსიქოლოგიური თეორიებისაგან და მსოფლიო მეცნიერთა ყურადღება მიიპყრო. მიუხედავად იმისა, რომ ამ თეორიის პირველი პოსტულატებიდან თითქმის 100 წელია გასული, მის მიერ შექმნილ განწყობის თეორიას და განწყობის შესწავლის ექსპერიმენტულ მეთოდს დღესაც იყენებენ იტალიის, დი-

¹ პასუხისმგებელი ავტორი: მაია რობაქიძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი ფსიქოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი
maia.robakidze@tsu.ge

დი ბრიტანეთის, ლატვიისა და სხვა უნივერსიტეტების მკვლევრები (Uccelli, 2021; Lyakhovetskii & Karpinskaia, 2017; Daneyko, Maravita, & Zavagno, 2020). თანამედროვე ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში ის ცნობილია „უზნადის ეფექტის“ სახელით. ზემოხსენებული ავტორების კვლევები, ძირითადად, უკავშირდება ვიზუალური და სენსომოტორული ინფორმაციის გადამუშავების პროცესებს, კროსმოდალური ფენომენების შესწავლას, რისთვისაც იყენებენ განწყობის ინტერმოდალური ირადიაციის კვლევის მეთოდს. პირველად „უზნადის ეფექტის“ სახელით უზნადის ფიქსირებული განწყობის შესწავლის მეთოდი მოიხსენია პიაჟემ თავის კვლევაში, რამაც მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი ამ მეთოდის პოპულარიზაციას; ხშირად მკვლევრები, „უზნადის ეფექტის“ გამოყენებისას, სწორედ პიაჟეს ამ ნაშრომს ციტირებენ. იმ პერიოდში ექსპერიმენტული კვლევების ჩატარებისას, მეცნიერული ჰიპოთეზების დასადასტურებლად, დასკვნითი სტატისტიკის მეთოდების გამოყენება არ ხდებოდა, თუმცა ორივე მკვლევარს, საფრანგეთშიც და საქართველოშიც, მსგავსი შედეგები აქვს მიღებული, რაც ადასტურებს ამ კვლევების მეცნიერულ ღირებულებას. მოგვიანებით, სხვადასხვა ქვეყნის მკვლევრებმა გაიმეორეს უზნადის და მისი კოლეგების რამდენიმე ცნობილი ექსპერიმენტი, უკვე დასკვნითი სტატისტიკის მეთოდების გამოყენებით, რითაც დაადასტურეს განწყობის ფსიქოლოგიის თეორიისათვის მნიშვნელოვანი გენერალიზაციის, ინტერმოდალური ირადიაციის მოვლენები და სხვა მიგნებები (Kawaguchi, 1984; Ghatani, 1984). თანამედროვე მკვლევრების მიერ ფიქსირებული განწყობის ექსპერიმენტული ჩატარების მეთოდები დაიხვეწა, გახდა ავტომატიზებული და მათ დიზაინში სულ უფრო ფართოდ გამოიყენება ზუსტი კომპიუტერული ტექნოლოგიები და პროგრამები (რობაქიძე, 2020), თავად კვლევების თემატიკა უფრო ხშირად დაკავშირებულია ინფორმაციის გადამუშავების მოდელებისა და ფსიქოფიზიოლოგიური საკითხების შესწავლასთან, მათ შორის „უზნადის ეფექტების“ პერიფერიული თუ ცენტრალური ფაქტორებით განპირობებულობის, მისი გენერალიზაციის თუ ინტერმოდალური ბუნების საკითხებთან (Magos, 2002; Uccelli, Pisu, Riggio, & Bruno, 2019).

ჩვენი კვლევის მიზნად დავისახეთ ფიქსირებული განწყობის მეთოდის დიფერენციალურ-ფსიქოლოგიური ასპექტების გადამოწმება თანამედროვე ემპირიული კვლევების მეთოდოლოგიის გამოყენებით. ეს საკითხი, განწყობის ფსიქოლოგიის თანამედროვე ემპირიულ კვლევებში „შედარებით ჩრდილში მოქცეული“ აღმოჩნდა, განსხვავებით ზემოთ ნახსენები კვლევებისაგან. თავად უზნადის და შემდგომ განწყობის ფსიქოლოგიის სკოლის სხვა წარმომადგენელთა აზრით, მას დიდი პრაქტიკული ღირებულება ჰქონდა. ამავე დროს, უნდა აღინიშნოს თანამედროვე ქართველ მეცნიერთა საინტერესო თეორიული შრომები ამ მიმართულებით, სადაც სიღრმისეულადაა განალიზებული განწყობის სხვადასხვა სახეები, ობიექტივაციის პროცესი და მისი როლი ინდივიდის გარემოსთან ადაპტაციის პროცესში; სოციალური ღირებულებების, ნორმების, კულტურის როლი ინდივიდის დისპოზიციური განწყობის ჩამოყალიბების პროცესში (ნადარეიშვილი, 2020; 2022), თუმცა ამ საკითხების უფრო ღრმა ანალიზი სცილდება ჩვენი კვლევის მიზნებს, ის ეხება განწყობის ცნების უფრო შინაარსობრივ ასპექტებს, ვიდრე ისეთი პროცესის ფორმალურ მახასიათებლებს, როგორცაა განწყობის ჩაქრობის დინამიკა.

უზნაძის ფიქსირებული განწყობის მეთოდის დიფერენციალურ-ფსიქოლოგიური ასპექტები...

ცნობილია, რომ ადამიანები განსხვავდებიან ფიქსირებული განწყობის ფორმალური მახასიათებლებით: იმის მიხედვით, თუ რამდენად სწრაფად ჩნდება ფიქსირებული განწყობა, როგორია მისი სტაბილობა, ჩაქრობის დინამიკა და ა.შ. განწყობის თეორიაში განასხვავებენ განწყობის სხვადასხვა ტიპებს (სტატიკური, დინამიკური, ვარიაბელური და ა.შ.). ქართველი მკვლევრების მთელ რიგ კვლევებში დადასტურდა განწყობის ტიპების კავშირი პიროვნულ მახასიათებლებთან (ილიაშვილი, 1975; ბუაღაია, 1958), თუმცა, სამწუხაროდ, ამ მიმართულების კვლევებშიც არ იყო გამოყენებული დასკვნითი სტატისტიკა (შრომებში ამის შესახებ ინფორმაცია არ არის) და შედეგების ინტერპრეტაცია მხოლოდ სიხშირეების ანალიზს (პროცენტების შედარებას) ეყრდნობა. ერთ-ერთი მეცნიერი, რომელმაც სცადა ფიქსირებული განწყობის ტიპებსა და აიზენკის პიროვნულ ნიშნებს შორის მიმართებების კვლევისას დასკვნითი სტატისტიკის მეთოდების გამოყენება, იყო კანადელი ფსიქოლოგი ჯ. ჰრიციუკი (1971), რომლის ექსპერიმენტებში დადასტურდა სტატისტიკურად სანდო განსხვავება განწყობის რიგ მახასიათებლებსა და აიზენკის პიროვნების საკვლევი კითხვარით გაზომილ ექსტრავერსია-ინტროვერსიას შორის (Hritzuk, 1971). ჩვენი კვლევის მიზნად დავისახეთ დავადასტუროთ აღნიშნულ კვლევებში აღმოჩენილი კანონზომიერებანი და დავადგინოთ არსებობს თუ არა განსხვავება ფიქსირებული განწყობის ცალკეულ ტიპებს შორის პიროვნული ნიშნების მიხედვით. პიროვნული ნიშნების საკვლევადაც გამოვიყენეთ დიდი ხუთეულის მოდელი, რომელიც განწყობის ტიპებთან მიმართებაში შესწავლილი არ ყოფილა. ასევე, გადავწყვიტეთ გადავამოწმოთ ნორაკიძის (1975) ექსპერიმენტებში უკვე ნაკვლევი მიმართება ფიქსირებული განწყობის ტიპებსა და პიროვნულ შფოთვას შორის, რადგან მის კვლევებში სტატისტიკური მეთოდების გამოყენებაზე ინფორმაცია ხელმისაწვდომი არაა.

ფიქსირებული განწყობის ჩაქრობის ტიპები

უზნაძის (2009) მიხედვით, განწყობა არის მთლიანპიროვნული არაცნობიერი მდგომარეობა, რომელიც ყალბდება ინდივიდის აქტუალური მოთხოვნილებისა და მისი დაკმაყოფილების სიტუაციის თანხვედრისას. განწყობა არის ქცევისადმი ერთგვარი მზაობა, რომელიც განაპირობებს მომავალ ქცევას. ვინაიდან განწყობა მომავალი ქცევის სპეციფიკური ფორმის პროექციაა, ის ქცევის მიზანშეწონილობის საფუძველიცაა და უზრუნველყოფს ინდივიდის გარემოსთან ადაპტაციას. ასე ახასიათებს უზნაძე ე.წ. აქტუალურ განწყობას. ამასთანავე, ის განასხვავებს მას ფიქსირებული განწყობისაგან: ერთხელ შემუშავებული აქტუალური განწყობა, რომელიც კონკრეტულ მიზანს ემსახურებოდა, შეიძლება არ გაქრეს, „იგი ინარჩუნებს მზაობას ხელახალი აქტუალური საციისათვის და მაშინვე იჩენს თავს, რა წამს ამის შესაფერის პირობებში აღმოჩნდება“, ანუ გარდაიქმნება ე.წ. ფიქსირებულ განწყობად (უზნაძე, 2009, გვ. 64). ეს ფიქსირებული განწყობები ზოგჯერ იმდენად ძლიერია, რომ ადეკვატური განწყობების აღმოცენებას უშლის ხელს. ისინი შესაძლოა რეალური სიტუაციის შესატყვისი იყოს ან სრულად შეუსატყვისი. ცხადია, სუბიექტს შეუძლია ცვალოს თავისი განწყობები სიტუაციისადმი შეუსაბამობის შემთხვევაში და ამგვარად არეგულიროს თავისი მომავალ-

ლი ქცევა, უფრო ადეკვატური გახადოს არსებული რეალობისადმი. შესაბამისად, უზნადისეული განწყობა წარმოადგენს ინდივიდის გარემოსთან ადაპტაციის მექანიზმს.

უზნადისა და მისი კოლეგების მიერ ფიქსირებული განწყობის საკვლევად შემუშავებული, უკვე კლასიკურად ქცეული მეთოდიკა გულისხმობს ექსპერიმენტის პირველ ნაწილში საგანწყობო ცდაში არატოლი ობიექტების რამდენჯერმე ექსპოზიციას კვლევის მონაწილისათვის მათი სიდიდეების შეფასების დავალებით, ხოლო მეორე ნაწილში (კრიტიკული ცდაში) ტოლი ობიექტების მინოდებას, ასევე მათი სიდიდეების შეფასების მიზნით. ამ ტოლ ობიექტებს კვლევის მონაწილე, როგორც წესი, აღიქვამს არატოლად ექსპერიმენტის პირველი სერიაში შემუშავებული ფიქსირებული განწყობის გავლენის შედეგად. მონაწილეთა უმრავლესობას აღენიშნება ე.წ. კონტრასტული ილუზია, ანუ იმ მხარეს მდებარე ობიექტს, სადაც პირველ სერიაში მიენოდებოდა დიდი ობიექტი, ის აღიქვამს უფრო მცირე ზომისად მეორე ობიექტთან შედარებით; უფრო იშვიათად ვლინდება, ე.წ. ასიმეტრიული ილუზია, როცა კრიტიკულ ცდაში დიდად აღიქვამს იმ ობიექტს, რომელიც საგანწყობო ცდაშიც დიდი იყო. ტოლი ობიექტების რამდენჯერმე ექსპოზიციის შედეგად ფიქსირებული განწყობა ნელ-ნელა ქრება, ანუ კონტრასტული ილუზიების ნაცვლად კვლევის მონაწილე იწყებს ტოლი ობიექტების ადეკვატურ აღქმას. კვლევის მრავალრიცხოვან ექსპერიმენტებში გამოვლინდა, რომ ინდივიდები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან სწორედ ამ პროცესის დინამიკით – ფიქსირებული განწყობის აღმოცენებისა და ჩაქრობის მიხედვით. კერძოდ, აღმოჩნდა, რომ ინდივიდებს საგანწყობო ცდების განსხვავებული რაოდენობა სჭირდებათ ფიქსირებული განწყობის ჩამოყალიბებისათვის (ილუზიების აღმოცენებისათვის), რის მიხედვითაც, უზნაძე განასხვავებს განწყობის დაბალი და მაღალი აღგზნებადობის ტიპებს; ასევე, მნიშვნელოვანი განსხვავება აღმოჩნდა ინდივიდებს შორის განწყობის ჩაქრობის მიმდინარეობის მიხედვით, კერძოდ, ზოგიერთი მონაწილე რამდენიმე კონტრასტული ილუზიის შემდეგ გადადის ადეკვატურ აღქმაზე (დინამიკური ტიპი),¹ ზოგი კი საერთოდ ვერ აღწევს ადეკვატურ აღქმას და რჩება ფიქსირებული განწყობის გავლენის ქვეშ ექსპერიმენტის მთელი მიმდინარეობის პერიოდში (სტატიკური ტიპი); ჩაქრობის მესამე ტიპს არ ახასიათებს ჩაქრობის გამომხატული ფორმა, ხან სტატიკურია, ხან დინამიკური, რომელსაც განწყობის ფსიქოლოგიაში ვარიაბელური ტიპის განწყობად მოიხსენიებენ; მონაწილეთა ნაწილი ფიქსირებული განწყობის ჩაქრობის პროცესს ნელ-ნელა სხვადასხვა ტიპის პასუხების მონაცვლეობით აღწევს (პლასტიკური ტიპი), ხოლო მეორე ნაწილი კი, მხოლოდ კონტრასტული ილუზიების ფაზით ხასიათდება (ტლანქი ტიპი). შემდგომ ჩატარებულ ცდებში დამტკიცდა, რომ სხვადასხვა მოდალობის (კერძოდ მხედველობით, ჰაპტურ და მოტორულ) განწყობის ცდებში ინდივიდი ინარჩუნებს განწყობის ჩაქრობის ტიპს (ავალიშვილი, 1940), რაც, უზნაძის აზრით, განწყობის, როგორც მთლიანპიროვნული მდგომარეობის დიფერენციალურ-

¹ როცა ვსაუბრობთ „დინამიკურ“ და „სტატიკურ“ ტიპზე, ვგულისხმობთ „დინამიკური განწყობის ფორმის მქონე ინდივიდს“ და „სტატიკური განწყობის ფორმის მქონე ინდივიდს“, ისევე, როგორც უზნაძე იყენებდა თავის შრომაში, ხან ვრცელ განმარტებას „დინამიკური განწყობის ტიპი“, ხან უბრალოდ „დინამიკური ტიპი“ და გულისხმობდა ამაში „დინამიკური განწყობის ტიპის მქონე“ ადამიანს (უზნაძე, 2009, გვ. 188-190).

უზნადის ფიქსირებული განწყობის მეთოდის დიფერენციალურ-ფსიქოლოგიური ასპექტები...

ფსიქოლოგიური ასპექტების მნიშვნელობაზე მიუთითებს: „დადგენილად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ ჩვეულებრივ, თითოეულ ნორმალურ სუბიექტს ფიქსირებული განწყობის თავისი გარკვეული ტიპი აქვს, რომელიც უცვლელად რჩება ყველა სენსორული არისათვის“ (უზნაძე, 2009, გვ. 185).

ფიქსირებული განწყობის აღმოცენებისა და ჩაქრობის თავისებურებების კავშირი პიროვნულ მახასიათებლებთან ფართოდ არის ნაკვლევია ნორაკიძის შრომებში (1966; 1975). პიროვნების საკვლევად მან გამოიყენა სხვადასხვა მეთოდი: კლინიკურ-ბიოგრაფიული საუბრის მეთოდი, აიზენკის პიროვნების საკვლევი კითხვარი, პროექციული ტესტები (რორშახი და თემატური აპერცეფციის ტესტი). მიღებულ შედეგებში დადასტურდა, რომ სანგვინიკური, ქოლერიკული და ფლეგმატური ტიპის ტემპერამენტის ინდივიდები უფრო ხშირად ხასიათდებიან პლასტიურ-დინამიკური განწყობით, ხოლო მელანქოლიური ტემპერამენტის ინდივიდები – ტლანქი-სტატიკური განწყობით; განწყობის დინამიკური ტიპი უფრო ხშირად ექსტრავერტულობით ხასიათდება, ხოლო სტატიკური ტიპი – ინტროვერტულობით; ასევე დადასტურდა, რომ სტატიკური განწყობის ტიპებს შფოთვის უფრო მაღალი ქულები აქვს ტეილორის შფოთვის საზომ სკალაზე, ვიდრე დინამიკური განწყობის პირებს. დასკვნის სახით, ნორაკიძე (1966) სტატიკური ტიპის ადამიანს ახასიათებს, როგორც პიროვნებას, რომელიც თავს ვერ აღწევს ფიქსირებულ განწყობას, ვერ ადაპტირდა ახალ რეალობასთან, რიგიდულია, ახასიათებს შფოთვის მაღალი დონე, მიდრეკილია მელანქოლიისაკენ, ის ინტროსპექციულია, უფრო ხშირად ინტროვერტია და ხასიათდება შინაგანი კონფლიქტებით. ხოლო დინამიკური განწყობის ტიპი მარტივად ადაპტირდება არსებულ რეალობასთან, ფლექსიბურია, უფრო ჰარმონიულია, ახასიათებს შფოთვის დაბალი დონე, განონასნორებულია, მიმართულია გარე რეალობის ადეკვატურ აღქმაზე და უფრო ხშირად ექსტრავერტია.

ფიქსირებული განწყობის მეთოდის დიაგნოსტიკური შესაძლებლობანი გამოყენებული იყო ფსიქოპათოლოგიის სფეროში. ზოგადად, უზნაძე ფსიქოპათოლოგიას უფრო ფართო კონტექსტში განიხილავს „ავადმყოფობა არა რომელიმე ცალკე ფუნქციას აზიანებს, არამედ უფრო თვითონ პიროვნებას, რომელიც ამ ფუნქციას იყენებს“ (უზნაძე, 2009). კვლევებით დადასტურდა, რომ ფსიქოპათოლოგიის სხვადასხვა შემთხვევებში ფიქსირებული განწყობის თავისებურებანი განსხვავდება ნორმისაგან (ბჟალავა, 1958). ფიქსირებული განწყობის თავისებურებების კვლევისას შიზოფრენიით დაავადებულ პაციენტებში გამოვლინდა მისი ლოკალური ხასიათი, მათ განწყობას ახასიათებს მაღალი სიტლანქე, სიმტკიცე და სტატიკურობა; თუმცა მთელი რიგი სხვაობები დადასტურდა განსხვავებული ტიპის შიზოფრენიისას; ეპილეფსიით დაავადებულთათვის მეტად დამახასიათებელია განწყობის ალგუნებადობის მაღალი დონე, ტლანქი-სტატიკური განწყობა და სტაბილური განწყობა; ბიპოლარული აფექტური აშლილობის მანიაკალური ფაზის დროს კი – სტატიკურ-პლასტიური, ამასთანავე ვარიაბელური; ასეთი ადამიანი ხშირად იცვლის განწყობის ჩაქრობის ტიპს, ნაკლებად ახასიათებს თანმიმდევრულობა (ბჟალავა, 1958).

ფიქსირებული განწყობის ჩაქრობის ტიპების პიროვნული კორელატების ძიება საინტერესო აღმოჩნდა არამარტო ქართველ მეცნიერთათვის. ასე მაგალითად, კანა-

დელი მეცნიერი, ჯ. ჰრიციუკი (1971) თავის ნაშრომში მიმოიხილავს განწყობის ტიპების კავშირს აიზენკის პიროვნულ ნიშნებთან (ექსტრავერსია, ინტროვერსია, შესაბამისად ისტერია და დისთიმია), აანალიზებს აიზენკის და ნორაკიდის მიერ პიროვნების შესწავლის განსხვავებულ თეორიულ და ექსპერიმენტულ მეთოდებს და დასკვნითი სტატისტიკის მეთოდების გამოყენებით ადასტურებს მთელ რიგ კანონზომიერებებს (რაც ქართველ მეცნიერთა კვლევებში არ ყოფილა გამოყენებული): ისტერიის მაღალი მაჩვენებლების მქონე პირები ხასიათდებიან განწყობის უფრო დაბალი ალგზნებადობით და მაღალი ინტერმოდალური ირადიაციის დონით, ვიდრე დისთიმის მაღალი მაჩვენებლების მქონე პირები, არ დადასტურდა კავშირი ისტერიასა და განწყობის სიმტკიცეს შორის; ასევე არ დადასტურდა სხვაობა განწყობის ჩაქრობის მახასიათებლებს შორის ნევროტიზმის დონის მიხედვით და არც ექსტრავერსია-ინტროვერსიის მახასიათებლების მიხედვით (Hritzuk, 1971). ეს შედეგები, გარკვეულწილად, წინააღმდეგობაში მოდის აიზენკის შედეგებთან, რომელიც იკვლევდა კინესთეტიკური ფიგურისშემდგომი ეფექტების (ფიქსირებული განწყობის მსგავსი ფენომენი) ცალკეულ პარამეტრებს შორის სხვაობას, კერძოდ ალგზნებადობის, ჩაქრობის ხანგრძლივობის, ილუზიის სიმტკიცის მიხედვით სხვაობებს ისტერიისა და დისთიმის მაღალი ქულების მქონე კვლევის მონაწილეებში. კვლევის შედეგების სტატისტიკურმა ანალიზმა (t test) დაადასტურა, რომ ისტერიის მაღალი ქულების მქონე მონაწილეებს (ექსტრავერსიის პროტოტიპი) ახასიათებთ ფიგურისშემდგომი ეფექტის აღმოცენების უფრო მაღალი ალგზნებადობა, ილუზიის მეტი სიდიდე და ჩაქრობის ნელი ტემპი, ვიდრე დისთიმის მაღალი ქულების მქონე ინდივიდებს (ინტროვერსიის პროტოტიპი) (Eysenck, 1955). მოგვიანებით კანადელმა მეცნიერმა ჰ. ჯენზენმა¹ (Janzen, 1972) იკვლია განწყობის ალგზნებადობისა და ჩაქრობის პროცესის მახასიათებლების კავშირი პიროვნულ ნიშნებთან, რომლის საზომად გამოიყენა აიზენკის პიროვნების საკვლევი კითხვარი და MMPI; ფაქტორული ანალიზის (კერძოდ, ვარიანტის როტაციის მეთოდი) შედეგად გამოიყო 8 ფაქტორი, რომელიც ხსნიდა მთლიანი ვარიაციის 73.44%-ს. განწყობის ალგზნებადობისა და ჩაქრობის პროცესის მახასიათებლები წარმოდგენილი იყო უმეტეს ფაქტორებში, თუმცა მცირე ნონით; ავტორის ინტერპრეტაციით, „განწყობა ჩართულია იმ ნიშნებში, რომელსაც, ვახასიათებთ, როგორც პიროვნულ ნიშნებს“, თუმცა ეს არაა საკმარისი იმ დასკვნის გამოსატანად, რომ განწყობა მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ადამიანის ქცევის სტრუქტურის განსაზღვრაში. აღსანიშნავია, რომ ორივე კანადელმა ავტორმა განწყობის ჩაქრობის პროცესის მახასიათებლად გამოიყენა მხოლოდ ჩაქრობისათვის საჭირო ცდების რაოდენობა და არა განწყობის სტატიკურობა-დინამიკურობის ცნებები, რაც გასათვალისწინებელია მათ მიერ მიღებული შედეგების ქართველ მეცნიერთა კვლევების შედეგებთან შედარებისას.

სხვადასხვა ავტორის მიერ ფიქსირებული განწყობის დიფერენციალურ-ფსიქოლოგიური საკითხის კვლევისას მიღებულმა განსხვავებულმა შედეგებმა კიდევ მეტი ინტერესი წარმოშვა აღნიშნული თემის მიმართ, რისთვისაც გადაწყვიტეთ თანამედროვე კვლევის უფრო ზუსტი მეთოდებით (ექსპერიმენტების ავტომატიზაციით)

¹ ასევე, შეიძლება რიგ წყაროებში გხვდება, როგორც იანსენი.

უზნადის ფიქსირებული განწყობის მეთოდის დიფერენციალურ-ფსიქოლოგიური ასპექტები...

გვეყვლია ფიქსირებული განწყობის ტიპებისა და პიროვნული ნიშნების მიმართების საკითხი. ზემოხსენებულ კვლევებში შესწავლილი საკითხებიდან ყველაზე თვალსაჩინო მიმართებები გამოიკვეთა ფიქსირებული განწყობის ტიპებსა და პიროვნების აფექტურ მახასიათებლებს შორის, ასევე, ექსტრავერსია-ინტროვერსიასა და რიგიდულობა-ფლექსიბურობას შორის, ამიტომ გადავწყვიტეთ ემპირიულად გადაგვემონებინა და გვეყვლია არსებობს თუ არა განსხვავება განწყობის ჩაქრობის ტიპებს შორის დიდი ხუთეულის მოდელის პიროვნული ნიშნების, კერძოდ ნევროტიზმის, ექსტრავერსიის და გამოცდილებისადმი ღიაობის მიხედვით; ასევე, პიროვნული შფოთვის მიხედვით. ცნობილია, რომ დიდი ხუთეულის ნიშნები ბაზისური ტენდენციებია, რომელიც დროში მდგრადობით ხასიათდება და, ფაქტობრივად, არ იცვლება ცხოვრების მანძილზე (Costa & McCrae, 1992). ნევროტიზმის მაღალი ქულები უკავშირდება მაღალ შფოთვას, აგრესიულობას, დეპრესიას, იმპულსურობას, ემოციურ არამდგრადობას და, შესაბამისად, გამოიხატება სტრესისადმი ნაკლები გამძლეობით, სუსტი ადაპტაციური მექანიზმით, რაც საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ სტატიკური განწყობის მქონე ინდივიდებისათვის უფრო მაღალი ნევროტიზმი იქნება დამახასიათებელი; ექსტრავერსიის მაღალი ქულები კი უკავშირდება სოციაბელურობას, აქტიურობას, გართობისა და მხიარულების სიყვარულს, რაც ზემოაღნიშნულ კვლევებში განწყობის დინამიკურ-პლასტიური ტიპებისათვის უფრო მეტადაა დამახასიათებელი; გამოცდილებისადმი ღიაობის სკალაზე მაღალი ქულების მქონე პირებს ახასიათებთ არატრადიციულობა, ცვლილებისადმი, სიახლეებისადმი მეტი ღიაობა, ფლექსიბურობა, რაც უკავშირდება ფიქსირებული განწყობის ცვლილების სიმარტივეს, შესაბამისად, მეტად უნდა იყოს დამახასიათებელი განწყობის დინამიკური ტიპებისათვის, ვიდრე სტატიკური ტიპებისათვის. შევაჯამოთ ჩვენი კვლევის ჰიპოთეზები:

- H1: ფიქსირებული განწყობის ჩაქრობის სტატიკური ტიპისათვის დამახასიათებელია ნევროტიზმის უფრო მაღალი დონე, ვიდრე დინამიკური ტიპისათვის.
- H2: ფიქსირებული განწყობის ჩაქრობის დინამიკური ტიპისათვის დამახასიათებელია უფრო მაღალი ქულები ექსტრავერსიის სკალაზე, ვიდრე სტატიკური ტიპისათვის.
- H3: ფიქსირებული განწყობის ჩაქრობის დინამიკური ტიპისათვის დამახასიათებელია უფრო მაღალი ქულები გამოცდილებისადმი ღიაობის სკალაზე, ვიდრე სტატიკური ტიპისათვის.
- H4: ფიქსირებული განწყობის პლასტიური ტიპისათვის დამახასიათებელია უფრო მაღალი ქულები ექსტრავერსიის სკალაზე, ვიდრე განწყობის ტლანქი ტიპისათვის.
- H5: ფიქსირებული განწყობის ჩაქრობის სტატიკური ტიპისათვის დამახასიათებელია პიროვნული შფოთვის უფრო მაღალი დონე, ვიდრე დინამიკური ტიპისათვის.

მეთოდი:

შერჩევა

ფიქსირებული განწყობის ექსპერიმენტებში მონაწილეობდა 187 პირი, თუმცა, საბოლოოდ, კვლევის შედეგების ანალიზისათვის გამოყენებული იყო მხოლოდ 171 მონაწილის შედეგები (იმათი შედეგები, ვინც ექსპერიმენტის მსვლელობაში უპასუხოდ დატოვა ექსპოზიციების დიდი ნაწილი, ან არ შეავსო კვლევის მეორე ინსტრუმენტი,

არ იყო გათვალისწინებული). კვლევის მონაწილეები შეირჩნენ იმ პრინციპით, რომ დამოუკიდებლად შეეძლოთ კომპიუტერული ტექნოლოგიებით სარგებლობა. მონაწილეთა ასაკი ვარირებდა 18-დან 50 წლამდე; ($M=24.56$, $SD=5.8$); მდებრობითი სქესის მონაწილეები შეადგენდნენ შერჩევის 69%-ს, ხოლო მამრობითი სქესის მონაწილეები – 31%-ს. კვლევაში მონაწილეობა ნებაყოფლობითი იყო. კვლევის ექსპერიმენტული ნაწილი ტარდებოდა ექსპერიმენტატორის მეთვალყურეობის ქვეშ, ხოლო მეორე ნაწილი (კითხვარების შევსება) – დამოუკიდებლად.

აპარატურა:

ფიქსირებული განწყობის საკვლევად გამოვიყენეთ ვიზუალურ მოდალობაში უზნადის ფიქსირებული განწყობის შემუშავების კლასიკური მეთოდიკა (უზნადე, 2009), იმ განსხვავებით, რომ ჩვენი ექსპერიმენტები ტარდებოდა კომპიუტერის გამოყენებით და იყენებდა სპეციალურად შექმნილ პროგრამულ უზრუნველყოფას. პროგრამა შესაძლებლობას გვაძლევდა შეგვეცვალა განწყობის ექსპერიმენტებისათვის მნიშვნელოვანი ყველა ცვლადი: ფონისა და ფიგურის ფერი, ფორმა, მათი ზომა, მდებარეობა, თვალის ფიქსაციის წერტილი, ექსპოზიციების და, ასევე, მათ შორის დროის შუალედის ხანგრძლივობა, სერიებში ცდების რაოდენობა და სხვა. პასუხების ფიქსაცია ხდებოდა კლავიატურაზე თითის დაჭერით წინასწარ მიცემული ინსტრუქციის შესაბამისად; პასუხები ფიქსირდებოდა პროგრამაში ცხრილის სახით, რომელიც ჩამოიტვირთებოდა Ms Excel დოკუმენტის ფორმატში.

პროცედურა:

კვლევის მონაწილეებს, პირველ რიგში, უტარდებოდათ ფიქსირებული განწყობის ექსპერიმენტი, ხოლო შემდეგ ავსებდნენ დიდი ხუთეულის საკვლევ და სპილბერგერის პიროვნული შფოთვის საზომ კითხვარებს.

ექსპერიმენტის პროცესში კვლევის მონაწილე იჯდა კომპიუტერის ეკრანთან, სადაც ჩართული იყო განწყობის ექსპერიმენტების საპრეზენტაციო პროგრამული უზრუნველყოფა (web-based აპლიკაცია, დაწერილი JavaScript-ში). პირველ რიგში, ის ეცნობოდა ეკრანზე შესაბამის ინსტრუქციას:

„ეკრანზე გამოჩნდება წრეწირები. თქვენი დავალებაა შეადაროთ მათი ზომები ერთმანეთს და უპასუხოთ, თუ რომელია დიდი შესაბამის ლილაკზე თითის დაჭერით: თუ მარცხენაა დიდი, აჭერთ კლავიატურაზე “ 1 “-ს; თუ მარჯვენაა დიდი, აჭერთ კლავიატურაზე “ 3 “-ს; თუ ტოლია, აჭერთ კლავიატურაზე “ 2 “-ს.

წრეწირებს შორის განსხვავება შეიძლება იყოს მცირე, თქვენი ამოცანაა დააფიქსიროთ მცირე სხვაობაც კი. მთელი ექსპერიმენტის განმავლობაში მზერა ფიქსირებული უნდა გქონდეთ ნითელ წერტილზე, რომელიც ეკრანის შუაშია მოცემული. ექსპერიმენტში ობიექტების ჩვენება სწრაფი ტემპით მიმდინარეობს და თქვენ უნდა მოასწროთ ლილაკზე თითის დაჭერა. გთხოვთ, წინასწარ მოემზადოთ და იპოვოთ კლავიატურაზე შესაბამისი ლილაკები.

თუკი მზად ხართ, შეავსეთ შესაბამისი ველები და დაიწყეთ ექსპერიმენტი.“

უზნადის ფიქსირებული განწყობის მეთოდის დიფერენციალურ-ფსიქოლოგიური ასპექტები...

ინსტრუქციის გაცნობის შემდეგ კვლევის მონაწილე ავსებდა პერსონალური ინფორმაციის გრაფებს, სადაც კვლევის მონაწილეს უნდა მიეთითებინა შემდეგი მონაცემები: სახელი, გვარი (ან რაიმე პირობითი აღნიშვნა, თუკი სურდა კონფიდენციალობის დაცვა, რომელსაც მიუთითებდა კვლევის მეორე ნაწილში კითხვარის შევსებისას), ასევე ასაკი და სქესი.

ფიქსირებული განწყობის ექსპერიმენტი ტარდებოდა სამ სერიად: საკონტროლო სერია, რომელშიც ხდებოდა ტოლი ობიექტების სიმულტანური პრეზენტაცია 5 ჯერ; საგანწყობო სერია, რომელშიც ხდებოდა დიდ-პატარა ობიექტების პრეზენტაცია 15-ჯერ და კრიტიკული სერია, რომელშიც ხდებოდა საკონტროლო ცდაში ნაჩვენები ტოლი ობიექტების პრეზენტაცია 40-ჯერ. საკონტროლო ცდის მიზანი იყო შემოწმებულიყო ცდის მონაწილის ე.წ. ბუნებრივი ასიმეტრიის საკითხი, ხომ არა აქვს ტოლი ობიექტების შეფასებისას იმთავითვე მათი არატოლად შეფასების ტენდენცია (უზნაძე, 2009). ამ პრობლემის დასაძლევად, მარჯვნივ გადაფასების შემთხვევაში, კვლევის მონაწილეებს საგანწყობო ცდაში მარჯვენა მხარეს მიენოდებოდა დიდი წრე, ხოლო მარცხნივ გადაფასების შემთხვევაში – მარცხენა მხარეს.

განწყობის ექსპერიმენტში გამოყენებული იყო ყვითელი ფერის წრენირები შავ ფონზე, რომელთა დიამეტრი საკონტროლო და კრიტიკულ ცდაში იყო 5 სმ; ხოლო საგანწყობო ცდებში დიდი წრენირი იყო 8 სმ, პატარა წრენირი – 5 სმ; წრენირის სისქე – 4 px. ეკრანის შუაში წითელი ფერის, 5 მმ დიამეტრის „თვალის ფიქსაციის წერტილი“ იყო მოთავსებული; ექსპოზიციების ხანგრძლივობა და, ასევე, ექსპოზიციებს შორის დროის შუალედი ერთნაირი იყო სამივე სერიაში (1000 და 1200 მწმ შესაბამისად); თითოეული ექსპოზიციის შემდეგ ცდის მონაწილე აფასებდა ობიექტების ზომებს და ხელს აჭერდა ლილაკებს ინსტრუქციის შესაბამისად. მთელი ექსპერიმენტი გრძელდებოდა 3 წთ-ის განმავლობაში.

ექსპერიმენტი ტარდებოდა ონლაინ, კვლევის მონაწილე და ექსპერიმენტატორი ჩართულები იყვნენ დისტანციური ვიდეო საკომუნიკაციო (Zoom) პლატფორმის საშუალებით¹, რათა ექსპერიმენტატორს ეკონტროლებინა კვლევის მონაწილის გარემო და მისი ჩართულობა ექსპერიმენტში. კომპიუტერის ეკრანი განლაგებული იყო ისეთნაირად, რომ განათებას ხელი არ შეეშალა ეკრანზე გამოსახულების აღსაქმელად.

ფიქსირებული განწყობის ექსპერიმენტებში განწყობის სტატიკურობისა და დინამიკურობის განსაზღვრა ხდება ფიქსირებული განწყობის ჩაქრობის დინამიკის მიხედვით: დინამიკურია განწყობა, რომელიც გარკვეული რაოდენობის ილუზიების შემდეგ ჩაქრება, ანუ სუბიექტი უბრუნდება ადეკვატურ აღქმას. თუმცა მანამდე შეიძლება იყოს ფაზა, სადაც ილუზორული აღქმა და სწორი პასუხები ერთმანეთს ენაცვლებიან. განწყობის ჩაქრობად მიიჩნევა ტოლი ობიექტების ზედიზედ 5 ადეკვატური აღქმა; ხოლო სტატიკურად² ვთვლიდით განწყობას, თუ სუბიექტი ტოლი წრენირების 40 ექსპოზიციის შემდეგაც ვერ აღწევდა ადეკვატურ აღქმას. პლასტიურად მივიჩნევდით

¹ ვინაიდან ექსპერიმენტების დიდი ნაწილი ტარდებოდა პანდემიის პერიოდში, როცა მხოლოდ დისტანციური კომუნიკაცია იყო შესაძლებელი.

² ფიქსირებული განწყობის ვარიანტულ ტიპს მოცემული ექსპერიმენტის ფარგლებში არ ვიხილავდით, კვლევაში მონაწილეობას იღებდნენ მხოლოდ კონსტანტური განწყობის ტიპები.

განწყობის ტიპს, როცა კონტრასტულ ილუზიებთან ერთად ასიმულაციური ილუზიებიც გამოერეოდა, ან კონტრასტული და ადეკვატური პასუხები ენაცვლებოდნენ ერთმანეთს; ხოლო განწყობას ტლანქად მივიჩნევდით, როცა კონტრასტული ილუზიების ფაზას ცვლიდა ადეკვატური აღქმა და სუბიექტი აღარ უბრუნდებოდა ამის შემდეგ ილუზორულ აღქმას. ნულოვანი განწყობის ტიპებს კი არ უფიქსირდებოდათ განწყობის ილუზიის არცერთი შემთხვევა. განწყობის სიმტკიცე გაიზომებოდა კონტრასტული ილუზიების რაოდენობით.

საგანწყობო ცდაში მონაწილეობის შემდეგ კვლევის მონაწილეს ეგზავნებოდა დიდი ხუთეულის პიროვნული ნიშნების საზომი კითხვარი NEO-FFI ლინკის საშუალებით (Google form).

კვლევის ინსტრუმენტები

პიროვნული ნიშნების საკვლევად გამოვიყენეთ დიდი ხუთეულის მოდელის საკვლევი, საქართველოში ხშირად გამოყენებული ინსტრუმენტი, NEO-FFI (Costa & McCrae, 1992), კერძოდ მისი 60-დებულებიანი შემოკლებული ვერსია. იგი ზომავს ნევროტიზმს, ექსტრავერსიას, გამოცდილებისადმი ღიაობას, კეთილგანწყობასა (თანხმობისადმი მზაობის) და კეთილსინდისიერებას. დებულებები იზომება ლაიკარტის ტიპის 5-ქულიან სკალაზე (სადაც 1 ნიშნავს სრულიად არ ვეთანხმები, ხოლო 5 – სრულიად ვეთანხმები). თითოეული სკალა შედგება 12 დებულებისაგან. ვინაიდან ჩვენი ინტერესის საგანი სამი პიროვნული ნიშანი იყო – ნევროტიზმი, ექსტრავერსია და გამოცდილებისადმი ღიაობა, ჩვენ გამოვიყენეთ 36 დებულება. სკალების სანდოობა, გაზომილი კრონბახის ალფა კოეფიციენტით, შესაბამისად შეადგენდა – 0.8, 0.76 და 0.5-ს. საყურადღებოა ამ კითხვარის ქართული ვერსიის გამოცდილებისადმი ღიაობის დაბალი სანდოობა, რაც სხვა კვლევებშიც ყოფილა აღნიშნული (ქობულაძე, 2017). დებულებათა ანალიზის შედეგად აღმოჩნდა, რომ ამ სკალის ორ დებულებას – პირველს და მეათეს, აქვს დაბალი დისკრიმინაციის ინდექსი („ვცდილობ ფიქრებს რეალისტური მიმართულება მივცე და ვერიდო „ოცნებებში გადავარდნას“, დისკრიმინაციის ინდექსი – 0.085-ია და „ძალიან მიყვარს პრობლემების და თავსატეხების გადაწყვეტა“, დისკრიმინაციის ინდექსი – 0.005-ია). ზოგიერთი ავტორი თვლის, რომ 0.65-ზე დაბალი სანდოობის მქონე სკალების გამოყენება არ არის მისაღები (George & Mallery, 2003), თუმცა ავტორთა ნაწილი, 0.5-0.7 სანდოობას განიხილავს, როგორც მისაღებს, შესაბამისად, გადაწყვიტეთ დაგვეტოვებინა ეს სკალა ჩვენი მონაცემთა ანალიზისათვის (Hinton, McMurray, & Brownlow, 2014).

შფოთვის გასაზომად გამოვიყენეთ სპილბერგერის პიროვნული შფოთვის საზომი კითხვარის ქართული ვერსია (State-Trait Anxiety Inventory (STAI), რომლის ვალიდაცია ქართულ პოპულაციაზე 2016 წელს ჯავახიშვილის და მისი კოლეგების მიერ (2016) ჩატარდა. კითხვარი შედგება 17 დებულებისაგან, რომლებიც სიხშირის სკალაზე იზომება, სადაც 1 არის ძალიან იშვიათად, ხოლო 4 – თითქმის ყოველთვის. ჩვენი მონაცემების მიხედვით შეფასებული სანდოობა (კრონბახის ალფა) არის მაღალი – 0.9. ჩვენ მიერ მოცემული კითხვარით გაზომილი შფოთვის მაჩვენებლებსა და დიდი ხუთეულის საზომი ინსტრუმენტით (NEO-FFI) გაზომილი ნევროტიზმის მაჩვენებლებს შორის კო-

უზნადის ფიქსირებული განწყობის მეთოდის დიფერენციალურ-ფსიქოლოგიური ასპექტები...

რელაცია მაღალია, $r(169)=.7$, $p<.000$, რაც ასაბუთებს ინსტრუმენტების მაღალ კონვერგენტულ ვალიდობას.

შედეგები:

მოცემულ შერჩევაში კვლევის მონაწილეთა განწყობის ჩაქრობის ტიპების სიხშირეები შემდეგნაირად გადანაწილდა: მონაწილეთა 47%-თან დადასტურდა სტატიკური განწყობა; 42%-თან – დინამიკური განწყობა, ხოლო 12%-ს განწყობა არ შეუმუშავდა; მონაწილეთა 54%-თან დადასტურდა პლასტიკური განწყობა, ხოლო 35%-თან – ტლანქი განწყობა.

პირველი ჰიპოთეზის შესამოწმებლად ფიქსირებული განწყობის ჩაქრობის სტატიკური და დინამიკური ტიპის ნევროტიზმის ქულები შევადარეთ ერთმანეთს. პირველი ჰიპოთეზა დადასტურდა: სტატიკური განწყობის ნევროტიზმის საშუალო ქულა ($M=38.63$, $SD=8.34$) აღემატება დინამიკური განწყობის საშუალო ქულას ($M=32.6$, $SD=6.99$), $t(149)=4.82$, $p<.001$.

მეორე ჰიპოთეზის შესამოწმებლად ფიქსირებული განწყობის ჩაქრობის სტატიკური და დინამიკური ტიპის ექსტრავერსიის ქულები შევადარეთ ერთმანეთს. მეორე ჰიპოთეზა არ დადასტურდა: დინამიკური ($M=38.3$, $SD=6.44$) და სტატიკური განწყობის ($M=39$, $SD=7.56$) ტიპების ექსტრავერსიის საშუალო ქულებს შორის სტატისტიკურად სანდო განსხვავება არ აღმოჩნდა, $t(149)=0.6$, $p=.55$.

მესამე ჰიპოთეზის შესამოწმებლად ფიქსირებული განწყობის ჩაქრობის სტატიკური და დინამიკური ტიპის გამოცდილებისადმი ღიაობის ქულები შევადარეთ ერთმანეთს. მესამე ჰიპოთეზა არ დადასტურდა: დინამიკური ($M=41.31$, $SD=5.37$) და სტატიკური განწყობის ($M=40.38$, $SD=5.27$) ტიპების გამოცდილებისადმი ღიაობის საშუალო ქულებს შორის სტატისტიკურად სანდო განსხვავება არ აღმოჩნდა, $t(149)=-1.08$, $p=.28$.

მეოთხე ჰიპოთეზის შესამოწმებლად ფიქსირებული განწყობის ჩაქრობის პლასტიკური და ტლანქი ტიპის ექსტრავერსიის საშუალო ქულები შევადარეთ ერთმანეთს. მეოთხე ჰიპოთეზა დადასტურდა: პლასტიკური განწყობის ექსტრავერსიის საშუალო ქულა ($M=39.6$, $SD=7.33$) აღემატება ტლანქი განწყობის ექსტრავერსიის ქულას ($M=37.3$, $SD=6.4$), $t(149)=2.1$, $p<.03$.

მეხუთე ჰიპოთეზის შესამოწმებლად ფიქსირებული განწყობის ჩაქრობის სტატიკური და დინამიკური ტიპის პიროვნული შფოთვის ქულები შევადარეთ ერთმანეთს. მეხუთე ჰიპოთეზა დადასტურდა: სტატიკური განწყობის პიროვნული შფოთვის საშუალო ქულა ($M=50.54$, $SD=11.37$) აღემატება დინამიკური განწყობის ტიპის შფოთვის საშუალო ქულას ($M=47.29$, $SD=8.62$), $t(145)=1.99$, $p<.05$.

განწყობის დიფერენციალურ-ფსიქოლოგიურ კვლევებში, კერძოდ ნორაკიდის შრომაში (1963), განწყობის სიმტკიცე ხშირად განხილულია, როგორც ცვლადი, რომელიც სხვა მახასიათებლებთან კომბინაციაში კავშირშია პიროვნულ ნიშნებთან. შესაბამისად, ჩვენც დავინტერესდით სიმტკიცისა და პიროვნული ნიშნების კავშირით. კორელაციური ანალიზის შედეგებმა გვიჩვენა, რომ განწყობის სიმტკიცესა და პიროვნულ ნიშნებს შორის სტატისტიკურად სანდო კავშირი არ არის. თუმცა საინტერესო მიმარ-

თებები აღმოჩნდა განწყობის სიმტკიცის მახასიათებლებსა და თავად განწყობის ტიპებს შორის, კერძოდ, სტატიკური განწყობის სიმტკიცის საშუალო ქულები ($M=14.13$, $SD=6.38$) მნიშვნელოვნად აღემატება დინამიკური განწყობის სიმტკიცის ქულებს ($M=8.66$, $SD=5.97$), $t(149)=5.41$, $p<.001$. ასევე დადასტურდა, რომ პლასტიკური განწყობის სიმტკიცის ქულები ($M=12.68$, $SD=6$) აღემატება ტლანქი განწყობის სიმტკიცის ქულებს ($M=9.8$, $SD=7.48$), $t(149)=2.49$, $p<.01$.

ჩვენ, ასევე, დავინტერესდით მიმართებით ფიქსირებული განწყობის ტიპების ორ განზომილებას შორის, კერძოდ: პლასტიკურობა-სიტლანქესა და დინამიკურობა-სტატიკურობას შორის. აღმოჩნდა, რომ სტატიკური განწყობის ტიპებისათვის უფრო მეტად დამახასიათებელია განწყობის პლასტიკურობა, ვიდრე განწყობის დინამიკური ტიპის მონაწილეთათვის, $\chi^2(4, N=152)=218.15$, $p<.001$. ამ ეტაპზე ამ შედეგების ინტერპრეტაციის, მათი პიროვნულ ნიშნებთან მიმართების შესახებ მსჯელობის ემპირიული საფუძველი არ გვაქვს, თუმცა აღნიშნული შედეგები გვაფიქრებინებს, რომ მომავალში სასურველია ემპირიული კვლევა გაგრძელდეს განწყობის ტიპების კომბინაციის განხილვით (სტატიკურ-პლასტიკური განწყობის ტიპი, დინამიკურ-პლასტიკური განწყობის ტიპი და ა.შ.), რამაც შესაძლოა ახალი საინტერესო კანონზომიერებები დაადასტუროს, მით უფრო, რომ ნორაკიძის (1966) მიერ ჩატარებულ კვლევებში ნაცაღია სწორედ ასეთი კომბინირებული პროფილების აღწერა.

პიროვნული ნიშნებისა და განწყობის ჩაქრობის ტიპებს შორის კავშირის გასაზომად გამოვიყენეთ ლოჯისტიკური (ბინარული) რეგრესია (Pallant, 2016). ჩვენი დამოუკიდებელი ცვლადები იყო: ნევროტიზმი, ექსტრავერსია, გამოცდილებისადმი ღიაობა და პიროვნული შფოთვა, ხოლო დამოკიდებული ცვლადი – განწყობის ტიპი, კერძოდ სტატიკურობა-დინამიკურობა. სრული მოდელი სტატისტიკურად სანდოა $\chi^2(4, N=151)=26.76$, $p<0.001$, რაც იმას ნიშნავს, რომ მოდელი განასხვავებს ინდივიდებს განსხვავებული განწყობის ტიპით. სრული მოდელი ხსნის საკვლევი ცვლადის ვარიაციის 16.2 %-ს (Cox და Snell R square) და 21.7% (Nagelkerke R squared) და შემთხვევათა 68.2 %-ის კორექტულ კლასიფიცირებას ახდენს. ცხრილი 1-დან ჩანს, რომ მხოლოდ ნევროტიზმს აქვს პრედიქტორული ღირებულება, $e^B = 1.147$, $B = .137$.

ცხრილი 1. ლოჯისტიკური რეგრესიის შედეგები: პიროვნული ნიშნებისა და განწყობის ტიპის კავშირი

ცვლადები	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)	C.I. for EXP(B)	
						95%	Lower	Upper
ნევროტიზმი	.137	.035	15.570	1	.000	1.147	1.072	1.228
გამოცდილებისადმი ღიაობა	-.004	.042	.009	1	.926	.996	.917	1.082
ექსტრავერსია	.045	.032	1.985	1	.159	1.046	.983	1.113
პიროვნული შფოთვა	-.025	.029	.738	1	.390	.976	.923	1.032
Constant	-5.170	2.439	4.495	1	.034	.006		

შედეგების განხილვა:

კვლევის შედეგებით დადასტურდა ფიქსირებული განწყობის ტიპებს შორის განსხვავებები რიგი პიროვნული მახასიათებლების მიხედვით. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი სხვაობა იყო მიღებული სტატისტიკური და დინამიკური განწყობის ტიპების ნევროტიზმის საშუალო ქულებს შორის, კერძოდ, სტატიკური განწყობის ტიპების ნევროტიზმის ქულა აღემატებოდა დინამიკური განწყობის ნევროტიზმის ქულას. ასევე, პიროვნული შფოთვის ქულა უფრო მაღალი იყო სტატიკური, ვიდრე დინამიკური განწყობის შემთხვევაში. ეს შედეგები ეხმიანება ქართველი მკვლევრების, კერძოდ ნორაკიდის (1966) მიერ მიღებულ ადრინდელ შედეგებს. მართალია, დიდი ხუთეულის პიროვნული ნიშნების საზომი ინსტრუმენტები არ ყოფილა გამოყენებული იმ პერიოდში, მაგრამ ე.წ. კლინიკური საუბრისა და პროექციულ მეთოდებში (თემატური აპერცეფციის და რორშახის ტესტები) სტატიკური განწყობის ტიპები ავლენდნენ უფრო მეტად ტენდენციას აგრესიული ქცევისაკენ, გაღიზიანებადობას; მათ ფანტაზიებში, რომელიც მათი არარეალიზებული მოტივებისა და ფიქსირებული განწყობების შედეგი იყო, აისახებოდა პესიმისტური დამოკიდებულებები, თავდაუფერებლობა, შიში და შფოთვა. ამასვე მოწმობს ფსიქოპათოლოგიების სხვადასხვა შემთხვევების განწყობის (მანიაკალური დეპრესია, ისტერია, ფსიქასტენია) ფორმალური მახასიათებლების შესწავლა, სადაც დასტურდება სტატიკური განწყობის ხშირი შემთხვევები დინამიკურ განწყობასთან შედარებით.

კვლევის ფარგლებში დადასტურდა ჰიპოთეზა, რომ პლასტიკური განწყობის ტიპების ექსტრავერსიის ქულები აღემატება ტლანქი განწყობის ტიპების ექსტრავერსიის ქულებს, რაც ეხმიანება განწყობის დიფერენციალური ფსიქოლოგიის მკვლევრების დასკვნებსა და ინტერპრეტაციებს. კერძოდ, პლასტიკური ტიპის განწყობის ადამიანები უფრო მეტად ხასიათდებიან, კომუნიკაბელობით, აფილაციით, სოციალური ადაპტაციის მაღალი დონით, რაც დამახასიათებელია უფრო მეტად ექსტრავერტებისათვის, ვიდრე ინტროვერტებისათვის; სიტლანქე, რომელიც შეიძლება დინამიკური ტიპის განწყობისთვისაც იყოს მახასიათებელი უფრო მეტად უკავშირდება განწყობის მკვეთრ ცვლილებას, ასეთი სუბიექტები ერთი ადეკვატური აღქმის შემდეგ, აღარ რჩებიან ფიქსაციის გავლენის ქვეშ, რაც ხასიათში შესაბამისად მუდავნდება პრინციპულობაში, სიმკაცრეში და შესაძლოა აგრესიულობაშიც კი. აღსანიშნავია, რომ არ დადასტურდა ჰიპოთეზა ექსტრავერსიისა და დინამიკური განწყობის მიმართების შესახებ, მიუხედავად იმისა, რომ ნორაკიძე (1966) არაერთ კვლევაში აღნიშნავს დინამიკური განწყობის ტიპების უფრო მაღალ ქულებს ექსტრავერსიაში განწყობის სხვა ტიპებთან შედარებით. საინტერესოა, რომ აიზენკმა ანალოგიური ფენომენის კვლევისას მიიღო საპირისპირო შედეგი: ისტერიის მაღალი ქულების მქონე სუბიექტები (ექსტრავერსიის პროტოტიპი) ხასიათდებოდნენ ფიქსაციის ეფექტის ჩაქრობის უფრო ნელი ტემპით, ვიდრე დისტიმის მაღალი ქულების მქონე სუბიექტები (ინტროვერსიის პროტოტიპი). ჩვენი შედეგები უფრო მეტად ეხმიანება კანადელი მეცნიერის, ჰრიციუკის (Hritzuk, 1971) კვლევებს, სადაც, ასევე, არ დადასტურდა სხვაობა განწყობის ტიპებში ექსტრავერსია-ინტროვერსიის მიხედვით. ზოგადად ფიქსირებული განწყობის კვლევის ექსპერიმენტები საკმაოდ სენსიტიურია სხვადასხვა დამატებითი ცვლადების მიმართ და

ჩატარების პირობებში მცირე სხვაობამ და ხარვეზებმა შესაძლოა გამოიწვიოს განსხვავებული რეზულტატი, მით უფრო, რომ პროცედურული და, ასევე, მოდალობის ასპექტშიც ექსპერიმენტები მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან.

ჩვენს კვლევაში, ასევე, არ დადასტურდა სხვაობა სტატიკურსა და დინამიკურ ტიპებს შორის გამოცდილებისადმი ღიაობის მიხედვით. ეს პიროვნული ნიშანი არ იყო ზემოგანხილული განწყობის ფსიქოლოგიის სკოლის წარმომადგენელთა კვლევების საგანი, თუმცა მასთან ახლო მდგომი კონსტრუქტი, ფლექსიბურობა ნორაკიდის კვლევებში (1966) უკავშირდებოდა განწყობის დინამიკურ ტიპს, ხოლო რიგიდულობა უფრო დამახასიათებელი იყო სტატიკური ტიპისათვის. ვფიქრობთ, რომ ამ მიმართულებით კვლევა უნდა გაგრძელდეს სხვა ინსტრუმენტის გამოყენებით, ან გადამუშავდეს NEO-FFI ქართული ვერსიის გამოცდილებისადმი ღიაობის სკალა, რადგან მას აქვს დაბალი სანდოობა (ჩვენს კვლევაში კრონბახის ალფა 0.5-ის ტოლია). თავად კონსტრუქტი კი უდავოდ საინტერესო საკვლევი უნდა იყოს განწყობის ტიპოლოგიის ფარგლებში, რადგან განწყობის ცვლილების უუნარობა, ფიქსაცია კონკრეტულ გარემოებებზე და ადეკვატური აღქმის სირთულე შინაარსობრივად უკავშირდება პიროვნული რიგიდულობის ცნებას.

დასკვნა

ჩვენს კვლევაში მიღებული შედეგები მნიშვნელოვანია განწყობის ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიისათვის, მან ქართული ფსიქოლოგიური სკოლის მკვლევრების მიერ აღმოჩენილი მთელი რიგი კანონზომიერებების თანამედროვე სტატისტიკური მეთოდებით დასაბუთების საშუალება მოგვცა, რამაც უფრო მეტი მეცნიერული ღირებულება შესძინა მათ. ამასთანავე, პროგრამულად აწყობილი განწყობის ექსპერიმენტებში გაცილებით ეფექტურად შეიძლება დამატებითი ცვლადების კონტროლი, ვიდრე ვიზუალურ სფეროში აქამდე ჩატარებულ განწყობის ექსპერიმენტებში, სადაც ექსპოზიციების დრო, მონაცემთა რეგისტრაციის ხარვეზები და, ზოგადად, ექსპერიმენტატორის ფაქტორი მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა განწყობის შემუშავების დეტალებზე. თანამედროვე მკვლევრების, მათ შორის განსაკუთრებით, სამედიცინო ფსიქოლოგიების და ფსიქოფიზიოლოგიების დაინტერესება უზნაძის „განწყობის ეფექტით“ მოწმობს იმას, რომ კვლავაც აქტუალურია გაგრძელდეს ამ მიმართულებით კვლევები.

ჩვენს მოსაზრებას აღნიშნული კვლევის მეცნიერული ღირებულების შესახებ უფრო განამტკიცებს თანამედროვე ფსიქოლოგიაში, განსაკუთრებით კი ექსპერიმენტულ ფსიქოლოგიაში არსებული კრიზისი, რომლის ერთ-ერთ მიზეზად სახელდება კვლევების რეპლიკაციის სირთულეები და მსგავსი კვლევების სიმცირე. ამიტომ ბოლო დროს განსაკუთრებული ღირებულება შეიძინა პირდაპირი თუ კონცეფტუალური რეპლიკაციის კვლევებმა (Laws, 2016).

რაც შეეხება კვლევის შეზღუდვებს, ჩვენი კვლევა მოიცავს განწყობის ტიპოლოგიის მხოლოდ მცირე ნაწილს და განწყობის ალგზნებადობის, კონსტანტობა-ვარიანბელობის, სტაბილობის თუ ირადიაციის შესახებ უამრავი ექსპერიმენტული კვლევა, ასევე, საჭიროებს რეპლიკაციას მათი ექსპერიმენტული თუ სტატისტიკური სანდოობის გადამოწმების მიზნით. როგორც თავად ამ საკითხების მკვლევრები აღნიშნა-

უზნადის ფიქსირებული განწყობის მეთოდის დიფერენციალურ-ფსიქოლოგიური ასპექტები...

დნენ, მნიშვნელოვანია ეს ცვლადები კომბინაციაშიც იყოს განხილული ერთმანეთთან და განსხვავებულ მოდალობაშიც, რადგან განწყობა მთლიანპიროვნული პროცესია და ცალკეული პიროვნული ნიშნებით კონკრეტულ ერთ მოდალობაში მისი შესწავლა განწყობის თეორიის არსებით დებულებებს ეწინააღმდეგება (უზნაძე, 2009).

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Costa, P. T., & McCrae, R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory (NEO PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI)*. Odessa: Psychological Assessment Resources.
- Daneyko, O., Maravita, A., & Zavagno, D. (2020). See What You Feel: A Crossmodal Tool for Measuring Haptic Size Illusions. *I-Perception*, 11(4). doi:10.1177/2041669520944425
- Eysenck, H. (1955). Cortical inhibition, figural aftereffect, and theory of personality. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51(1), 94–106. doi:10.1037/h0043564
- George, D., & Mallery, P. (2003). *SPSS Windows step by step: A simple guide and reference 11.0 update (4th ed.)*. Boston: Allyn & Bacon.
- Ghatani, T. (1984). Generalization of Set Fixed toward a pair of Figures of Various Shapes. In I. Kawaguchi. (Ed.), *The size comparison from the standpoint of the psychology of Set* (pp. 23-26). Osaka: Osaka University.
- Hinton, P., McMurray, I., & Brownlow, C. (2014). *SPSS Explained (2nd ed.)*. London: Routledge. doi:10.4324/9781315797298
- Hritzuk, J. (1971). A comparative and experimental study of the psychology of set as related to personality. *Canadian Journal of Behavioral Science / Revue canadienne des sciences du comportement*, 3(2), 127–134. doi:10.1037/h0082254
- Janzen, H. (1972). An investigation of the integral nature of the Soviet concept of Set. *International Journal of Psychology*, 7(4), 207-218. doi:10.4324/9781315797298
- Kawaguchi, I. (1984). Problems on the figural after-effects from the standpoint of the theory of set. In I. Kawaguchi. (Ed.), *The size comparison from the standpoint of the psychology of set*. (pp. 6-8). Osaka: Osaka University.
- Lyakhovetskii, V., & Karpinskaia, V. (2017). The aftereffects of muler-lyer and ponzo illusions: differences revealed in sensorimotor domain. *Latvian academy of sciences*, 71(5), 352–358. doi:10.1515/prolas-2017-0060
- Magos, T. (2002). Correlation between platelet monoamine oxidase activity and the strength of a visual illusion. *Vision Research*, 42(16), 2031-2035.
- Pallant, J. (2016). *SPSS Survival Manual: A Step By Step Guide to Data Analysis Using SPSS Program*. London: McGraw-Hill Education.
- Uccelli, S., Pisu, V., Riggio, L., & Bruno, N. (2019). The Uznadze illusion reveals similar effects of relative size on perception and action. *Experimental Brain Research* 237, pages 953–965. doi:10.1007/s00221-019-05480-8
- Uccelli, S. (2021). *The role of temporal context in perception and action*. University of Parma: [Unpublished dissertation].
- Норакидзе, В. (1963). Темперамент и последовательный оптический образ. In А. Прангишвили, & З. Ходжава (Eds.), *Экспериментальные исследования по психологии установки. т. II*. Тбилиси: изд. Академии Наук Грузинской ССР.

- Норакидзе, В. (1966). *Типы характера и фиксированная установка*. Тбилиси: Мецни-
ереба.
- Норакидзе, В. (1975). *Методы исследования характера личности*. Тбилиси: Мецни-
ереба.
- ავალიშვილი, ა. (1940). განწყობის ინტერმოდალური კონსტანტობის საკითხისთვის. In
ციფშიძე დ. (Ed.), *თბილისის სახ. უნივ. შრომები. XVII. 1940*.
- ბჟალავა, ი. (1958). *შიზოფრენიის ფსიქოპათოლოგიისათვის*. თბილისი: საქ. სსრ მეცნ.
აკადემია.
- ნადარეიშვილი, ვ. (2020). ფიქსირებული და სიტუაციური დისპოზიციური ფსიქიკური
წარმონაქმნების ურთიერთმიმართება. *ქართული ფსიქოლოგიური ჟურნალი*, 1, 129-
144.
- ნადარეიშვილი, ვ. (2022). დ. უზნაძის „ობიექტივაციის“ ცნების ზოგიერთი ასპექტი. *ქარ-
თული ფსიქოლოგიური ჟურნალი*, 1, 61-73.
- პიაჟე, ჟ., & ლამბერსიე, მ. (1944/2020). თანმიმდევრული ვიზუალური აღქმისას გამოვ-
ლენილი აინშტელუნგის ეფექტის ცდები (უზნაძის ეფექტი). In ნ. ჯავახიშვილი (Ed.),
დიმიტრი უზნაძის ნაშრომები და მათი ინტერპრეტაცია (ა. ოქროპირიძე, Trans., pp.
21-70). თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა [შრომა პირ-
ველად გამოიცა 1944 წელს].
- რობაქიძე, მ. (2020). უზნაძის ეფექტის“ კვლევა ჟ.პიაჟესა და თანამედროვე მეცნიერ-
თა შრომებში. In ნ. ჯავახიშვილი (Ed.), *დიმიტრი უზნაძის ნაშრომები და მათი ინ-
ტერპრეტაცია* (pp. 71-82). თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამო-
მცემლობა.
- უზნაძე, დ. (2009). *განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები* (შ. ნადი-
რაშვილი, Ed.) თბილისი: საქართველოს მაცნე.
- ქობულაძე, თ. (2017). *ორგანიზაციული სამართლიანობა, სამუშაო სტრესი, მოდერაცი-
ული და მედიაციური ეფექტები*. სადოქტორო ნაშრომი.
- ჯავახიშვილი, ნ., სხირტლაძე, ნ., ბუნაშვილი, ნ., ლორთქიფანიძე, მ., მაყაშვილი, ა., ვარ-
დანაშვილი, ი., & შეყრილაძე, ი. (2016). კვლევის ინსტრუმენტების ვალიდაცია. *დი-
მიტრი უზნაძის დაბადებიდან 130 წლისთავისადმი მიძღვნილი კონფერენციის შრო-
მები*. თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი.